

ЋОРЋЕ С. ПЕТКОВИЋ*
Књижевник и публициста, Параћин

ПРИЛОГ ПРОУЧАВАЊУ СИНТАГМЕ *СНАЛАЖЉИВИ ЛЈУДИ* У КЊИЖЕВНОМ И ПУБЛИЦИСТИЧКОМ ДЕЛУ ДОБРИЦЕ ЋОСИЋА

Аутор је из читалачког сећања издвојио мисао Добрице Ћосића о *сналажљивим људима*, запажену у неком од његових публицистичких текстова: Срби се међусобно деле на Обилиће и Бранковиће а нико не помиње *сналажљиве људе*, најзначајније за нацију. У раду излаже своје резултате из новог читања Ћосићевих романа и публицистичких дела, при чему је указао на неколико карактеристичних примера. Циљ рада је да заинтересује истраживаче Ћосићевог дела за ту тему.

Кључне речи: *сналажљиви људи*, српска нација, косовски мит, Урош Бабовић, Тила Јовановић, Никола Пашић, Живојин Мишић, Симка Катић, Бата Михајловић.

Где је Добрица Ћосић изрекао ту мисао која ме већ дуже времена заокупља, не успевам да пронађем. Узгред сам је запазио у некој од његових публицистичких књига, чијег се наслова, као ни наслова самог текста, више и не сећам. Тамо је речено да се Срби обично деле на Обилиће и Бранковиће; нико не помиње *сналажљиве људе* а они су (нај)заслужнији за добробит нације. Упустио сам се у читалачко-истраживачку авантуру пријављујући то питање као тему за овај научни скуп. Одабрао сам три његова романа (*Корени*, *Деобе* и *Време смрти*) и по једну мемоарску (*Пријатељи*) и публицистичку књигу (*Српско мишљење у XX веку*). Имао сам пред собом једно разложно упутство:

Као што је немогућ реални живот без проблема и разних искушења кроз која пролази свака личност, тако је немогуће наћи два човека који би се налазили увек у истим животним ситуацијама или доживљају тих ситуација. Но, оно што можда највише разликује људе јесу *начини* решавања како истих тако и различитих животних ситуација (Живковић 2001: 7).

* vpetkovic1977@gmail.com

1. Овај рад је, дакле, само скроман покушај да се скрене пажња на тај Ћосићев исказ, у уверењу да он заслужује анализу са више различитих аспеката, вишеструку и вишеслојну, а ја не сумњам да ће се у времену које долази то и остварити, мада не искључујем ни могућност да је неко то већ учинио пре мене. Најпре ћу изложити своје полазне претпоставке у тражењу одговора на постављено питање ко су *сналажљиви људи* Добрице Ћосића.

1.1. Једно је јасно и на први поглед, *сналажљиви људи* Добрице Ћосића су негде између антиподних Обилића и Бранковића, ту их треба тражити, ту им је негде место. Наравно, укључујући ту и њих двојицу, док су у историји/историографији. Али, њих двојица су из стварности (историје) отишли у мит, и то не у било какав, но у косовски мит, који је вековима био српска национална мера за постојање и опстајање, за идентитет. Зато је неопходан овај екскурс.

За њих, дакле, историографска истина и није битна; као митске личности они су парадигма, критеријуми којима меримо своја понашања у постојећем, па и у кретању, сопственом и националном, којима треба да се повинујемо. Нисам случајно узео исказ са једног од преломних тренутака у нашој историји, са размеђе векова а са окупираног Косова, који се може читати и поимати као модернизована Кнежева клетва:

Срби су нашли 'завичај', односно нашли су се у безавичајности између мита и историје, горе на ватри мита поетикујући историју или пак прегоревају, обезсећају и заборављају мит да би нашли завичај, односно место у историји чија је метафора Запад. Ако постану историјски, дакле европски народ амнезираће мит, обезосећајиће се, одрећи ће се Косова, дакле себе, јер је косовски мит *оџањ* (Агни) и *оџишише* (Хестија) српства (Живковић 2001: 48–49).

Сви они којима у прошлости косовски мит није био опредељујући животни критеријум, сврстани су овим међу Бранковиће. Истовремено, када се данас ове мисли примене, сви они који се данас опредељују за „европски пут” (значајна већина српских бирача) су престали да буду Срби или су на том путу.

1.1.1. Десет година пре коментарисаног (2001, 1991), Добрица Ћосић је у пригодној беседи, отварајући 26. Мокрањчеве дане у Неготину, уз суморну слику ондашње стварности милошевићевске Србије, позиционирајући је на рушевинама титоизма и југословенства, изрекао ове оптимистичке речи које су актуелне и данас:

Али ова сумрачна слика нашег друштва и времена, није цела сумрачна. Над тминама данашњице, просијавају ведрине будућности коју јуче нисмо ни слутили, ни сневали. Наши дани нису само дани убијања и ру-

шења, духовног нереда и незнања; у овим данима докончавају се идеолошке заблуде и историјске странпутице српског народа; успоставља се слободно друштво и правна држава; настају услови у којима ће се после два столећа борења српски народ коначно скрасити и у демократској држави и посветити свом развоју и напретку. Српски народ као целина први пут у историји стиче националну и духовну самосвест за ново доба које настаје. У епохалном потресу и променама које су захватиле свет и нашу земљу, поред неспокоја и неизвесности, имамо разлоге за наду и самопоуздање, јер после 1912. и 1914. никад нисмо били јачи, искуснији и спремнији да овладавамо својом судбином, као што то постајемо и јесмо данас (Ђосић 1991: 89–90).

Без обзира што је ово речено пре погрома Срба из Хрватске, пре Ђосићевог краткотрајног председниковања последњим остатком Југославије (Савезна Република Југославија), пре но што нас је бомбардовала НАТО Алијанса и окупирала Косово, изговорена порука Србима није изгубила на својој актуелности и може да служи као могући духовни оквир, полазна основа, у анализама стварности (прошлости, садашњости, па и будућности, нарочито). То што се ова порука, у неку руку, бар сам је ја тако схватио, разликује и у други правац усмерава српско национално биће, у односу на филозофске речи са Косова, јесте наша кључна дилема, коју треба, свако понаособ и сви ми заједно, још дуго да разрешавамо. У том светлу треба промишљати и домишљати Ђосићеве *сналажљиве људе*, они су не само у његовим књижевним визијама, они су и на историјској сцени. Ђосић је у вези са тим на истом месту додатно упозоравао на потребу да се преко културних садржаја мења свест људи, те изнео основу са које је у култури српски народ крочио према Европи:

Српски народ сврстава се међу оне народе који су свој идентитет остваривали и сачували у култури, у духовном склопу и јединству. Темељи наше националне културе су народна поезија и сакрално градитељство; храмовима смо се молили за спас и потврђивали моћ за опстанак, песмом смо памтили себе, чували душу, надтрајавали смрт. А слобода је етос наше културе; оно је њено животно и духовно језгро. На таквој култури је и могло да настане борилаштво за слободе, које је вековима прво начело нашег бивствовања (Ђосић 1991: 90).

Нису то искази само писца и публицисте, академике, већ и човека са искуством из политике и њеног негирања, био је с обе стране власти, дакле, рекао је то човек кога су овде-онде квалификовали *оцем нације*. То ме је подстакло да још једном пажљиво прочитам његову књигу *Српско ишшање у XX веку. Лична историја једног доба*, где је и чувено његово писмо француској влади из 1999. године са конкретним предлогом за историјски компромис између Албанаца и Срба на Косову и Метохији.

У којој мери су сви ови Ћосићеви искази, а нису једини, довољно широки за оно што је с позивом на косовски мит напред речено, да се усаглашено примени на текуће тражење компромиса у преговорима са Албанцима око Косова, уз посредство Европске уније – остаје отворено питање. Да ли се ту може избећи наша вечита подела на Обилиће и Бранковиће?! Да ли је и на то Ћосић мислио када је пустио у етар исказ о *сналажљивим људима*? Ја сам убеђен у то и ту сам нашао један од кључних разлога за пријаву и обраду ове теме.

1.1.2. Има код Ћосића Обилића, обазривији је са Бранковићима, најчешће су њихови квалификативи *издајник* и *кукавица*. Можда и због тога што му је почетна акциона позиција у младости, па и у књижевном стваралаштву, била идеолошки обојена. „Готово је белодана чињеница да је први Ћосићев роман тематски и проблемски везан пупчаном врпцом са идеологемом револуције која је у годинама после 1945. важила безмало за божанство” (Радовић 2004: 54). У том светлу треба видети и његово пресељење критерија ко је Обилић а ко Бранковић, са националног и на интернационално поље, на њему тада свету револуционарну, идеолошку раван. Он се, истина, временом од идеологије постепено удаљавао али се никада до краја и потпуно неких својих почетних уверења није одрекао. За потврду реченог нека послуже ове његове речи из 1972. године, самокритичке и пророчке истовремено:

Ако је судбина свих реформатора и револуционара у историји засвагда знана и иста, онда се и о нашој људској и друштвеној стварности може и мора мислити друкчије но што се мисли. Али, последице таквих закључака много мање погађају нас који покушавамо да мислимо, од оних који располажу моћима које их не обавезују да мисле (Ћосић 1999: 82–83).

Јесте он у младости био дисциплиновани комуниста, чак и бољшевик, какве је социјалистичка револуција тражила, али је временом себе изграђивао у интелектуалца, човека од књиге и пера, да би достигао завидни степен филозофски инструисане упитаности о свету у коме живи, о народу/нацији којој припада, о самом себи, својим заблудама, да би стигао до грандиозног списатељског дела, упоредивог са врховима светске литературе. Пошто ћу ја покушати да нађем примере за *сналажљиве људе* у његовом књижевном опусу (белетристичком и публицистичком), нужно је да се определим за општи теоријски оквир са позицијом и оценама на које се могу што чвршће ослонити, јер не бих смео допустити да се тај исказ схвати као нека узгредица, без озбиљнијих импликација. И на то сам опоменут: „Само понекад и ретко, као запушач из флаше, излети израз из тока говора и остане да виси у свести довољан сам за себе и моћан сам по себи” (Стојадиновић 1982: 3).

1.2. Од оцена са којих се можемо упустити у разматрање (оцену, полазиште) Ћосићевог књижевног дела, мени је најближе оно што је још 1974. године формулисао, више назначио, Петар Џацић у свом предговору Ћосићевим *Деобама*, упоређујући писца са Толстојем:

Тежња за обухватношћу и свеобухватношћу, која иде за тим да читаво људско и животно сазвежђе једног тренутка историје прихвати епским оквиром романијерске речи, тежњу која је тако видљива у Ћосићевом роману, напустио је низ савремених писаца (Џацић 1974: 10).

Десетак година касније, пишући предговор за хрватско издање истог романа, Драгољуб Стојадиновић ће овај Џацићев оквир испунити прецизнијим оценама које до сада, колико ми је познато, нису у битном превазиђене. Напротив, само су дограђиване, како су се нова дела појављивала испод Ћосићевог пера. Ситуирајући његово дело у врху српске историје књижевности, нашао му је меру у светској:

Он је и Толстој и Достојевски и Шолохов и Бабељ и Фокнер и Вулф ове литературе – истовремено. Све је он то у мери коју смо дуговали, у распону који нисмо благовремено освојили, довољном да нас подсети на прескочено и недоречено у нашем журном, скоковитом напору да стигнемо и престигнемо књижевну Европу (Стојадиновић 1982: 7).

Ово је довољно као полазиште за прелазак на потрагу за примерима којима ћу потврдити хипотетички постављену тезу (хипотезу) да су *сналажљиви људи* дали допринос остваривању српске нације, с примерима из богатог како књижевног тако и публицистичког дела, својеврсног умног завештања најснажнијег српског интелектуалца друге половине XX века, с несумњивим утицајем на размеђи векова и на почетку XXI века.

2. Ћосић је израстао из „српског сељачког народа”, имао је пуно разумевање, временом изграђивано и дограђивано, за његову трагику, којој је и сам преко извршавања партијских задатака у почетку свог непосредног и посредног деловања доприносио. Приказаћу два обилићевски извајана Ћосићева јунака, једног из романа, другог из мемоарског текста. У питању су, видеће се, интелигентни, што, примењено за ову прилику, значи и *сналажљиви људи*.

2.1. У вајању јунака обилићевског типа, највиши домет је постигао уобличавањем лика Уроша Бабовића у *Деобама*. Он је најпре само обичан српски домаћин, у стварању свог имена које се гради на постепеном богаћењу и часном животу, да би, када осети у ком се правцу историја креће, стао у одбрану онога што сматра својим, слободно се може рећи, светињама. Дух револуције се шири с позивом на совјетски колективизам, син му је обузет тим духом већ у партизанима и он, свесно, спреман

је да се жртвује, да обилићевски крене у смрт, али да не допусти жив да дочека своју грађанску смрт, да остане без свог муком стеченог иметка, јер с правом рече Стојадиновић:

Његова страст ка земљи као да је сабрана из читаве његове класе. Његова везаност за пород, за биолошко осећање трајања, има снагу искона. И кад му на ове светиње рат пружи шапу, он не бира средства да их одбрани. А кад одбране ниоудкуд нема – он гради велики параболични лук трагедије, највећи који ова литература има и памти. [...] Највећи међу својима, он је предодређен да понесе највећи терет несреће, најстрашнији жиг трагичног. Оно што није пошло за руком Авраму, ево где се после толико векова догађа Урошу. Начињен за велики гест он ће бити постављен у искушење да своје вјерују потврди жртвом сина (Стојадиновић 1982: 16–17).

Он јесте успешно фикцијски извајан лик из романа о контрареволуцији, да буде парадигма света који нестаје, који губи на теразијама историје, али он има трагичну обилићевску смрт, које је свестан. Да је прихватио молбу народа да спаси сина (ни народ ни он у тренутку молбе и његове пресуде не знају да му је син већ ликвидирао од четника чији је челник), он би био само један од тада бројних *сналажљивих људи* који су у хору молилаца:

Уроше, сви ње људи моле. Очеви смо, сјасавај. Два су ми сина њвоји војници, ойроси Милошу. Шта ће бити са нашом децом. Шта ће нам све што имамо. Шта ће њи имање. Боље да њи се ѡосуше виногради и свако дрвце... Ко ја зна, ко зна шта се иза брда ваља, нико не зна ко у овом незайамшину неће да ѡбеди, свака част Америци и Енглеској ал' Русија је наша мајка, ја зашто смо наши, Срби смо, људи смо, браћа смо, треба живети, мора да се живи и ѡод комесарима, а цареви долазе и одлазе као облаци, ѡод овом неѡодом треба само ѡлаву сачувати, да се сачувамо како ѡод знамо, за државу, краља и остало баш нас брѡа и њих за нас и кад нисмо мрѡви, сеѡи се какви су били док су били, Душан Кашѡић јесте што јесте, ал' ѡиет је само наш, не дамо Милоша (Стојадиновић 1982: 27).

Међу њима су, рекао бих, и они чија су деца код обеју сукобљених страна (националиста – четника и револуционара – партизана), и не само код њих, већ и код Љотића, Пећанца и Недића, међусобно у континуитету сукобљених, с тешко ухватљивим и лако схватљивим везама и мрежама, пошто припадају истој нацији, тада под немачком, уз то и фашистичком, окупацијом. То је та Србија која моли за живот Бабовићевог сина а он га осуђује на смрт. У трагичним временима нешто од вредности мора се жртвовати. У дилеми имовина или син, по њему издајник (партизан – онај који се определио за промену политичког система, за комуно), опредељује се у тренутку своје одлуке за одбрану свог

образа, за достојанство своје функције народног предводника и за своју класну позицију (имовину), „јер у паду Уроша Бабовића садржан је пад читавог једног света”, с правом тврди Стојадиновић.

Ко ће га све касније назвати Обилићем а ко Бранковићем, ствар је идеолошке позиције његових будућих читалаца.

2.2. Управо зато следи пример који је грађен на истим основама, из истог сељачког сталежа, из њеног домаћинског врха, али иза којег као да стоји другачије идеолошко опредељење, мада се то може донекле бар побијати. Пишући о легендарној Госпођи Кристи Ђорђевић и њеном домаћину из Страгара Тили Јовановићу, славећи, како сам каже, „њено достојанство и храброст њеног домаћина”, Ђосић је у свом мемоарском прилогу забележио пар узбудљивих страница. По мени је Госпођин домаћин Тила приказан у обилићевском формату. Њему су пред рат одсекли и другу ногу, он се није предао и наставио је да живи као да се ништа није десило. Почео је рат и код њега се склонила Госпођа. Брат му је у партизанима. Мада се њих двоје нису непосредно мешали у четничко-партизанске односе, они су, ипак, опредељено обележени, те се у зиму 1943. четници одлучују на њену ликвидацију. Пошто је то сазнао, Тила се организује да у ноћи, када треба да дођу најављени а непозвани гости, не дозволи да остваре своју намеру и Госпођу одведу у свој штаб, што је значило и њену сигурну смрт. Она је била спремна да достојанствено оде у смрт, молила је Тилу да ради ње не ставља на коцку живот своје породице, али је то испод његовог достојанства и он је одбија. Његова обилићевска драма се одвија у три чина.

Први чин: Релативно миран окупацијски ток догађаја нарушен је дојавом да је Госпођа осуђена на смрт и када ће целати доћи по њу. Одлучио је да незване госте дочека како то доликује српском домаћину, часном човеку, чија је света дужност да заштити своју гошћу, спремну да пође на егзекуцију. И сам с пушком у руци, уз наоружану заседу, Госпођу моли да га не омета у извршавању своје дужности: „Госпођа је седела иза Тиле, не престајући да га моли да је не брани и не жртвује породицу. За ту молбу Тила Јовановић није имао разумевања. Замолио је да га не омета у извршавању дужности. // 'Госпођо, ноћас ја командујем! Заћутите!’” (Ђосић 2005: 31).

Поноћна посета четника остварена је без проливања крви, уз обостране претње, али и уз закључна обећања, Тилино да ће Госпођу сутра по дану довести у четнички штаб а четничког вође: „Платићеш ми ово главом, газда Тиле!”

Дрући чин: Тила је са укућанима и пријатељима у заседи чекао четнички повратак до сванућа, а потом је испунио дато обећање, одвезао је Госпођу у штаб четничке бригаде, праћен сељацима из Страгара које је

позвао да му се придруже. Ево како сам Ћосић описује ту посету четничком штабу у Милутовцу:

Тила је утерао чезе у попову авлију, и затражио од стражара да позове капетана и попа да изађу из куће. [...] Први се снашао поп, пришао чези и пружио руку Госпођи, помажући јој да сиђе с чезе и поведе у своју кућу. Ту је, причала ми је Госпођа, понуђена кафом и упитана зашто је у Страгарима и шта ту ради. А она је члановима штаба Друге трстеничке бригаде Југословенске војске у отаџбини, поред осталог, рекла: 'Пре но што извршите одлуку коју сте донели, саветујем вам да о мени потражите мишљење наше владе у Лондону. Обратите се господину Слободану Јовановићу, генералу Симовићу и господи Милану Гролу и Момчилу Нинчићу. Претпостављам да имате везу с нашом владом.' Поп Љубисав и учитељ Јеротије су одмах започели са извињавањем, које се завршило речима команданта Васовића: 'Госпођо, ви сте сада слободни. Када од наше владе добијемо извештај о вама, позваћемо вас на разговор.' Поп и учитељ су испратили Госпођу до чезе и рекли Тили да је вози кући, напоменувши да они знају шта он ради и говори сељацима, запретивши му: 'Води рачуна. Партизани твога брата не могу те одбранити.'

Сељаци који су допратили Госпођу до штаба пожурили су својим кућама, радосни што на њу ни они који ником не праштају и све смеју, нису смели камом да замахну (Ћосић 2005: 32).

Знајући да ту није тачка, ни за Госпођу, ни за њега, Тила је њу испратио за Београд, а себе препустио својој судбини.

Трећи чин: После пар месеци, одиграва се завршни чин драме Тиле Јовановића из Страгара. Четници долазе да испуне своје обећање. Налазе га у вршидби којом руководи у свом дворишту. Траже да пође у њихов штаб, без одлагања. Тила мајци, брату и жени даје упутства за рад и упознаје их са дуговима који остају иза њега, што значи да зна куда иде. Спремили су му чезе и попели га у њих. У путу се наводно свађао са њима, те су га на Морави ликвидирали (Ћосић 2005: 34).

2.3. Претражујући по књигама, по психо-социјалној и социолошкој литератури пре свега, нисам имао среће да нађем било шта што би ме макар и приближило до Ћосићевих *сналажљивих људи*. Обраћао сам се стручњацима – психолозима. Прегледао сам известан број речника, како оних општих, тако и специјализованих. Тражио сам и по интернету. Опште место је, приметно сам, да се *сналажљивости* код људи углавном везује за њихову интелигенцију: способност решавања проблема у новонасталим сложеним ситуацијама. Остатак је термиолошка егзибиција, такав је мој утисак. Ради се о речи узетој из колоквијалног, свакодневног говора, из речника обичних људи. Тамо се употребљава за изражавање мисли са разнородним садржајем. Увек иза ње стоји неко лично или ко-

лективно искуство. Два лика из другог одељка (Урош Бабовић и Тила Јовановић) оквалификовао сам обилићевски вајаним, што значи да су у питању *сналажљиви људи*, са у датом тренутку поднетом жртвом. Да код жртава није била присутна свест о спремности да жртвују сам живот, обилићевског у догађају не би ни било. Ти ликови су, као што сам напред рекао, антиподни али и унутар Ћосићевог дела код читалаца контраверзно доживљени. Могао сам издвојити и неке друге, а сигуран сам да би их неко други нашао међу другим Ћосићевим ликовима и личностима о којима је он писао. Њих сам, дакле, унапред за примере маркирао, пре но што сам књиге где се налазе још једном пажљиво прочитао.

3. При читању романа *Време смрти*, не само првог дела, приметио сам да је више пута поменут Милош Обилић као квалификатив за легендарни Ћачки батаљон („1.300 каплара”). Преузет из историје, он је у роману спретно разлаган на разне судбине неколицине припадника, али све те појединачне судбине читалац доживљава као саставни део колектива. На духовном плану он је једно, те сам га и ја доживео као Обилића, саможртвовање јунака за отаџбину, пошто су у питању добровољци. Први пут је употребљен у кафани „Слобода”, пред полазак ђака на фронт, а преко израза кукавица, ту је и Бранковић. Уз пиће, чује се полемика између цивила и добровољаца, међу којима је и Иван Катић:

Шта сте ви, јадници! Шака соли бачена у Дунав и Саву. За недељу дана сви ћете изгинути, несрећници. Жртве сте. // Ми смо српска интелигенција! Ми смо *Обилићи*! Данас каплари, сутра јунаци. Онда бесмртници, господине кукавицо! / Алал вера, Ћоро! Литар црњака за Ивана Катића *Обилића*! (Ћосић 2014: 261).

Чим су кренули ка возу, схватио је свечани маршевски поредак, колоне: „Иван Степановић није челни. Пред њим је хор *Обилића*. А испред *Обилића* војна музика, за командантом и официрима” (Ћосић 2014: 280). Потом се јавља код Лапова, кад се опет оглашавају припадници хора: „Од локомотиве се чује: 'Свјати Боже, свјати крепки'. Загледају се неми. / Студентски хор *Обилић* пева своју последњу песму, закључују сви. / Зар су све наше песме отповане? – пита се гласно Данило Историја.” *Ојело* постепено прихвата читав воз, читав Ћачки батаљон, па и Иван Катић, први пут у животу (Ћосић 2014: 324). Та симболика Обилића завршава се после победничке Колубарске битке (*Сувоборске битке*), када војвода Мишић, уз ватру у огњишту свога дома у Струганику, свом пријатељу Вукашину Катићу саопштава, уз обавештење да му је син Иван нестао за време борбе, а да се истакао у борби на Маљену и предложен за одликовање *Злаћном медаљом Милоша Обилића* за храброст (Ћосић 2014: 326).

4. Истовремено, из бројних књига, како белетристичких тако и мемоарских и историографских, у свести су ми се пре писања врзмале две сјајне парадигматске личности за Ћосићеве *сналажљиве људе*. Реч је о политичару Николи Пашићу и војводи Живојину Мишићу. Они су из историје (историографије) пренети у роман, те су се у романескној (фикцијски уобличеној) структури понудили и за ову анализу. Они су овде потребни првенствено као граничници према ономе што је Ћосићево разграничење у употреби синтагме *сналажљиви људи*, у односу на свакодневну употребу истих речи у колоквијалном говору, на оне који су сналажљиви само за себе и своје интересе и оних који су то у неком општијем интересу. Пошто су у питању општепознате личности, њихова сналажљивост је континуирана активност, тако да ће овде она бити илустрована са по једним великим гестом са епохалним последицама. Оба примера су узета из Ћосићеве тетралогије *Време смрти*, Пашић из четврте (*Излазак*), Мишић из друге (*Сувоборска бијка*).

4.1. У разговору Пашића са Вукашином Катићем у Нишу, по повратку Катића из дипломатске мисије код савезника, сучељавају се њихова гледишта око улоге савезника у текућем рату:

Никола Пашић оде до свог стола, погну се над њим као да нешто тражи, али се врати празних и опуштених руку и изговори лагано, готово мрзовољно:

Нема вајде од згражавања на свет, на савезнике, на њихове неправде према Србима. Ја се никада нисам надао да би савезници према Србији могли бити бољи и правичнији но што им је то корисно. Но што јесу.

Ако тако мислите о нашим савезницима и њиховим према Србији, онда је политика коју водите од почетка рата једна мегаломанска авантура. Зар вас није страх сутрашњице, господине председниче?

А како један српски политичар сме и за тренутак поверовати да су савезници са нама због нас и да би испунили наше жеље? Они су нам пријатељи док им то користи и колико им се исплати. Ако ми сада очајавамо над таквим својим положајем, вајду од тога има само наш непријатељ. Решење је у томе, мој Вукашине, да ми који смо данас у јагњећој кожи морамо имати мало и лисичије памети.

То су наше српске и балканске заблуде! Та наша вера у басне. Та кобна наивност да курјак и лав немају и лисичију памет. Све док живимо са таквом вером, док са таквом памећу наступамо у Европи, курјаци ће нас јести и кад нису гладни.

Ја верујем да понекад и велики морају маломе да помогну и учине му добро. Морају. Нужда рађа врлине и у курјацима.

Бојим се такве вере... Бојим се, господине председниче, да Србија са таквом вером може да победи у овом рату.

Зазвони телефон, Никола Пашић лагано оде до стола, промумла нешто у слушалицу и врати се (Ђосић 2014: 76–77).

Издвајао сам и одбацивао бројне секвенце са Пашићем и о Пашићу, али нисам нашао импресивнији дијалог између председника владе и једног од опозиционих лидера. Из данашње перспективе гледано, може му се штошта замерити, у своје ратном тренутку поступао је разумно, као што би сваки други *сналажљив човек* у Ђосићевом смислу тих речи поступио.

4.2. Док се Прва армија налази у расулу, у хаосу, и то у његовом завичају, генералу Мишићу је више него тесно, осећа се немоћним у Врховној команди, где је помоћник војводе Путника. Зато тражи да буде постављен за команданта те армије, пошто им је ионако командант рањен, што војни врх прихвата. Креће се у супротном смеру од бежаније, помешане војске и народа, која се квалификује општим крклџанцем.

С којом мишљу да се загледа и наднесе над Прву армију, одмах да осете и знају сви, од команданта дивизије до последњег коморције и болничара, да је он ту и шта смера? Да чини само оно што је могуће и најбоље за њих. Која је то сада почетна командантска идеја, проста и јасна сваком војнику Прве армије, неодгонетљива фелдцајгмајстеру Оскару Поћорекку, а спасоносна за српску војску? Напад. Да, напад. То је његова идеја водиља. Али напад успева само под одређеним условима. Напад води и у пораз (Ђосић 2014: 13).

Почиње у себи да полемисе са заповедником аустроугарских корпуса, шта ко од њих двојице данас имају да нареде свако својој војсци. У том размишљању, ауто му упада у јарак. На аћутантове, потом и његове молбе бежанији да му помогну, нико се не осврће, само се добацују погрде на Пашића и генерале. Све док га неко није препознао лично: „Па то је Живојин Мишић, будале! Како вас није срамота? Мишић из Струганика.” За тренутак се све преокрену, те дотадашњи најгрлатији критичар, окреће лист: „Што не кажеш, брате, да си Живојин Мишић? Ниси Свети Никола да те сви познајемо. Тако је, ниси нам слава, да те по брковима знамо. Хајте, људи, да му ово чудо изнесемо на пут.” Након пребирања по мислима и могућим потезима, свестан да има борбу са два спољашња непријатеља, закључује: „Путнику се не потчинити, Поћорекка одгонетнути”. А унутар Прве армије, мора да савлада отпор команданата дивизија, да раде строго по његовим заповестима: „Шта против хиљада очајника и несрећника који му чине армију, а смишљају како што пре кућама да побегну?” Распознаје свој завичај, којим се у детињству кретао. Анализира топоним по топоним, где се шта и са чим може. Стиже до Баћинца, а испод њега је Струганик, његово родно место. То је његова

снага, његова предност над Поћорекком и његовим корпусима. То је она антејска, победничка снага, којом ће непријатеља вратити тамо одакле је и дошао, преко Дрине (Ђосић 2014: 15–16).

Међутим, замисли су као и жеље једно, њихова остварења нешто друго, најчешће, како у животу тако и у анализираном роману Добрице Ђосића. После неколико дана, по преузимању дужности команданта Прве армије, генерал Живојин Мишић могао је само да констатује, царајући ватру, да је Прва армија за три дана упорне борбе на Суворору учинила што је могла и да више није била у стању да учини било шта. Наређује јој да сиђе са Суворора, како би се одморилa и освежила за контранапад, кад се непријатељ не нада. Ту замисао успешно реализује, без обзира на негодовање Врховне команде. На крају, добија од ње војводско звање, највише признање у српској војсци, пошто је непријатељ протеран преко Дрине и Саве.

Није у стању да се радује победи, неће да се појављује на слављима, чак ни са Краљем да уђе у ослобођени Београд, смирење и утеху налази у родној кући у Струганику, сећајући се своје мајке, која је једина имала зебњу кад год је њен син у војсци напредовао, свесна одговорности коју је влашћу над људима тако задобијао. Добио је пуну сатисфакцију за три пензионисања, за сва понижења која је у војничкој каријери претрпео:

Војвода се заметну у столици, задовољан што је сам и задуби се у бригу која га мучи од Мионице: кад мали победи великог, кад слабији порази моћнијег од себе, сме ли се сутра добру надати? Не. Тај ће бити свирепо кажњен и за нарушен закон овог света. Сме ли у мир веровати Србија која порази Аустроугарску царевину? Чека нас освета (Ђосић 2014: 407).

5. Како су личности из Ђосећевих романа вајани по моделима из постојећег (мемоарског и историографског) и фикцијског (књижевног) дискурса, очекивао сам да ћу у његовим књигама, додатним читањем, сада у улози „читача-истраживача” (Зоран Павловић), ту реч наћи у сваком његовом делу, нарочито у романима, пошто се ова реч често среће у нашем народном говору. У потрази сам пошао од речи и појма *сналажљив*, пошто су ме речници на то упутили. Рачунао сам да ћу компаративним методом, индуктивним па дедуктивним закључивањем, доћи до жељеног циља, до Ђосићевих *сналажљивих људи*, оних чија сналажљивост има не само лични, егзистенцијални, него и општенационални значај. Направио сам експеримент са три Ђосићеве књиге. Читао сам их пажљиво, као да сам им лектор или коректор, од речи до речи, од реченице до реченице. Нашао сам их синонимно употребљене, и то на по једном месту, у по једном примеру, а код треће је употребљена за коња Драгана, да се добро снашао у борби (Ђосић 2014: 29).

5.1. Најпре сам читао *Корене*, култну књигу, почетну књигу за серију романа о Катићима из Прерова. Реч *сналажљива* употребљена је само једном. Употребрио је Ђорђе Катић, у стварању личног богатства веома *сналажљив човек*, али немоћан да обезбеди потомство. Тога временом постаје свестан и као да се повремено мири са том чињеницом. Мада је и сам својој Симки сугерирао „брачну превару” као решење њихове несреће, када се то и десило, он не може да реагује другачије него као дубоко у себи несрећан човек:

Симка му истрже ибрик из руку, а он постиђено саже главу, пође, окрену се па брзим кораком изиђе на вратнице и замаче низ пут. Она га прати очима, с победничким осмехом, док јој из нагнутог ибрика истиче ракија. / [...] И као бежи што му је жена забранила да пије. И као због стида, срамоте, поздраве сељака не чује. / Ђорђе не мисли куда и зашто иде. Седе под брест у својој њиви. Не мисли да је то његова њива и да кукурузи стрпљиво чекају смрт. А за брест зна да је сенка. Па се споро присећа сваке Симкине речи. С муком, јер снове никада не памти. Ипак, у свест му се урива неочекивано сазнање, стидно, невероватно. Око њега сељаци срповима кољу кукурузе и они суво шуште. *Вара ме, курва. Жена је њо. Снашла се.* Сенка бреста се неприметно одмакла од њега (Ћосић 2013: 160).

Мада се у народу за ову појаву користи и једна реч, са неморалним конотацијама у својој основи („украда”), нужда је патријархалну жену гонила да се на овај начин „снађе” и обезбеди своме мужу наследника (и себи, наравно, мада од ње најчешће и није имало шта да се наследи, ако није била миражџика).

Отуда сам се определио да ову женску „сналажљивост” укључим међу Ћосићеве *сналажљиве људе*. Без обзира што је ДНК анализа овакав приступ решавању проблема наследника оставила у патријархалној прошлости и брачне парове упутила на модерније здравствене поступке. Имао сам притом на уму значај који генеалогичка има за сваку личност понаособ, али и за нацију као комплексну друштвену заједницу, на коју с правом указује један од најновијих приређивача у свом предговору *Коренима*:

Патријархална култура, из које Ћосић потиче и чију духовност стваралачки преображава и уметнички тематизује, има јасно изграђен модел човекове индивидуалне судбине. По том архетипском обрасцу не постоји потпуно аутономна судбина личности; преци и потомци су живо ткиво индивидуе; човек живи не само својим аутохтоним унутарњим енергијама и самосвојним карактером, него и оцем и сином у себи. Чији си и кога имаш – одговори на та питања сматрају се предусловом потпуног познања личности; свест о прецима и потомцима извориште је човеко-

вог самоспознавања и темељ на којем се гради осећање личног самопоуздања и идентитета (Радуловић 2013: 13).

5.2. Пишући о томе како су се он и његови пријатељи сналазили у уметничкој галаксији, „у вртоглавим менама европске и светске уметности” („смрт слике”, „смрт романа”, „крај уметности”, „антиуметност” све до „неспорне коегзистенције свих стилова и поетика, у тзв. постмодернистичкој епоси”), Ћосић ниједном није употребио нама потребну реч: *сналажљив*, *снашао се* и томе слично. Међутим, један од његових пријатеља чији портрет исписује, сликар Бата Михајловић употребио је реч њој синонимну (*довијао се*) и даље ју је у тексту Ћосић образлагао:

А да опстане, он се каже, *довијао*. Рекао је значајну истину. Даровит и достојанствен човек, какав је Бата, морао је да се довија, и то довијање није политичка оптужба поретка, свеједно што је он левичар; довијање је закон опстајања у зверињаку нашега света и услов стварања у времену у којем су трговци, а не ствараоци, диктирали вртоглаве мене, стилове, садржаје и вредности у савременој ликовној уметности, због чега је она скоро претежним делом постала изумитељство нечег новог и друкчијег, мање као израз унутрашње слободе стварања, а више као услов успеха (Ћосић 2005: 119).

Михајловића подводим под самим Ћосићем оквалификоване *сналажљиве људе*, као леп пример самоодређења синонимним квалификативом *довијао се*. На то сам се довијао и ја тражећи код Ћосића *сналажљиве људе*.

6. *Уместо закључка*. Ћосић је своје *сналажљиве људе* лоцирао између несумњиво најзначајнијих српских архетипова, историјских и митских личности, Обилића и Бранковића, у историји несумњиво *сналажљивих људи*, с тим што је први спреман да се жртвује у општем интересу, и то одмах, док други то максимално избегава, повлачи се из битке. Издвајајући тако *сналажњиве људе*, ситуирајући их у таквом друштву, он је, чини ми се, желео да нам скрене пажњу на позитиван допринос ове категорије личности, али и да их одвоји од поменутих митски уобличених архетипова. Ћосићеви *сналажљиви људи*, дакле, нису храбри до саможртвовања, када је интерес нације у питању, али нису ни кукавице и издајници своје нације, када је то неопходно. Они су негде између. Овим је Ћосић, тако бих рекао, одвојио своје *сналажљиве људе* од свакодневне употребе овог термина којом се овај квалификатив придаје разноврсним понашањима, па и бројним примерима аморалног и незаконитог понашања, при чему је лични интерес у првом плану (и једином!). Ћосић преко Мишића казује: „Једино пљачкаши, властољупци и честољупци траже личну вајду у ратној победи. У победи народа” (Ћосић 2014: 500).

Није из Ћосићеве часне категорије *сналажљивих људи* искључена само побројана тројка, има их још, наравно.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

- Живковић, Драгољуб. „Теслини императиви мудрог живота”. *Зборник радова Филозофској факултету*, XXXI. Косовска Митровица: Филозофски факултет (2001): 7–27. Шт.
- Зековић, Момир. „Косовски мит и светосавље”. *Зборник радова Филозофској факултету*, XXXI. Косовска Митровица: Филозофски факултет (2001): 47–67. Шт.
- Радовић, Миодраг. „Прометејски култ на јововским теразијама”. *Писац и Историја*. Зборник је припремљен поводом осамдесет трећег рођендана Добрице Ћосића. Трстеник–Београд: Народна библиотека „Јефимија”, Српска књижевна задруга (2004): 53–74. Шт.
- Стојадиновић, Драгољуб. „Ритам и трагика деоба”. Добрица Ћосић. *Деобе*. Ријека: Отокар Кершовани, 1982. Шт.
- Ћосић, Добрица. *Деобе*. Ријека: Отокар Кершовани, 1982. Шт.
- Ћосић, Добрица. „XXVI Мокрањчеви дани (1991)”. *Башиник*. Годишњак Историјског архива, бр. 9. Неготин: Историјски архив (2006): 88–92. Шт.
- Ћосић, Добрица. *Пријатељи*. Ана Ћосић Вукић (прир.). Београд: Политика, Народна књига, 2005. Шт.
- Ћосић, Добрица. *Српско њишање у XX веку. Лична историја једној доба*. Ана Ћосић Вукић (прир.). Београд: Службени гласник, 2009. Шт.
- Ћосић, Добрица. *Корени*. Милан Радуловић (прир.). Београд: Завод за уџбенике, 2013.
- Ћосић, Добрица. *Време смрти I–IV*. Београд: Лагуна, 2014.
- Џацић, Петар. „Дело Добрице Ћосића”. Добрица Ћосић. *Деобе*. Београд: Просвета, 1974.

Đorđe S. Petković

TOWARDS THE STUDY OF THE PHRASE *RESOURCEFUL PEOPLE* IN DOBRICA ĆOSIĆ'S LITERARY AND PUBLICISTIC OPUS

Summary

The paper attempts to clarify the phrase *resourceful people*, which Dobrica Ćosić used in one of his publicistic works. According to Ćosić, the common division of Serbs into the Obilić and Branković types is unjust to the *resourceful people*

who are of exceptional importance for the nation. They are located between these paradigms, mythopoeic extremes, comprising the Obilić, but not the Branković persons. Searching for examples of this in Ćosić's literary and publicistic-memoir opus, the author focused on four persons, two fictional, from his novels (Uroš Babović from *Divisions* and Simka Katić from *Roots*), and two from his memoir records (Tila Jovanović from *Stragari* and painter Bata Mihajlović), hybridising them in a way. Babović and Jovanović are *resourceful people* who achieved the Obilić level of realisation, whereas Simka Katić was qualified so by her husband Đorđe in the novel ("she has adapted"), and painter Bata Mihajlović said of himself that he had adapted in art, with a further elaboration on this synonym for resourcefulness by his friend Dobrica Ćosić. As the adjective *resourceful* is often used in colloquial speech and has a broad usage spectrum, Ćosić limited his phrase *resourceful people* to those whose action has a far-reaching importance, not only related to the personality being qualified in such a manner, all up to the national level. Thus, by Ćosić's definition, those that are guided by selfish interests alone have dropped out of that folk circle, including cowards and traitors, whose paradigm is the mythical Vuk Branković.